

Konventikkelplakaten og Hans Nielsen Hauge sitt forhold til den

Steinar Supphellen
Professor em. i historie
NTNU

Samandrag: I norsk historie blir konventikkelplakaten frå 1741 sjeldan nemnd anna enn saman med omtale av Hans Nielsen Hauge. Artikkelen prøver å gjera greie for denne plakaten og å sjå nærare på det forholdet Hauge hadde til plakaten gjennom dei ulike fasane av sitt liv. Korleis vart plakaten motteken og brukt, og kva innverknad hadde han på Hagues liv og verksemd? Lenge nekta Hauge å tru at plakaten kunne hindra han i utføra sitt livskall som kristen. Seinare måtte han godta at plakaten hindra han i hans måte å utøva si gjerning på, men streva med å finna ei grunngjeving for at dette kunne vera rett. Han fall neppe til ro med tanken på at han skulle ha handla ille gjennom sine mest aktive år. Konventikkelplakaten måtte han livet ut oppleva som ei brems på fullføring av sitt kristenkall.

Søkeord: H.N. Hauge, konventikkelplakat, forsamlingsfridom, statspietisme.

Abstract: The Conventicle Act of 1741 – a law to regulate religious gatherings – is seldom mentioned in Norwegian history except in connection with Hans Nielsen Hauge. This article presents this law and tries to discuss its impact on the life and work of Hauge through different periods. For an extended period of time Hauge refused to recognize the law as an obstacle to his work as a devoted Christian with a God-given vocation. Hauge did, however, reconsider this. Although he struggled to reconcile this, he could not accept the notion that he had failed during the most active years of his vocation. In his final days Hauge considered Konventikkelplakaten as a drag on his vocation for speaking God's Word to ordinary people.

Keywords: Hans Nielsen Hauge, Conventicle Act, State pietism, freedom of assembly.

Innleiing

I alle framstillingar av Hans Nielsen Hauge (1771–1824) og livsverket hans vil ein finna omtale av den såkalla konventikkelplakaten, og denne plakaten vil ein neppe finna omtale av andre stader enn nettopp i samband med arbeid om Hans Nielsen Hauge. Dei to heng såleis nært saman, men kva var forholdet mellom dei?

Konventikkelplakaten vart utferda i 1741 og oppheva i 1842. Hauge var fødd 1771, vart ein kjent person frå 1796, og døydde i 1824. Plakaten vart såleis ikkje utferda på bakgrunn av Hauge sine aktivitetar. Han vart ikkje til for å brukast mot Hauge, men det er nesten berre mot Hauge han vart forsøkt brukt. Røynslene med denne bruken medverka til opphevinga av plakaten, men først 18 år etter at Hauge var død. I det følgjande er meininga å sjå nærare på forholdet mellom Hauge og denne plakaten gjennom dei ulike fasane av Hauge sitt liv. Vi må då gjera oss kjent med plakaten, som sto fast gjennom perioden, men opplagt fekk ulike tolkingar. Vårt hovudspørsmål blir kva forhold Hauge hadde til plakaten både tankemessig og i praksis, og kva endringar som eventuelt skjedde over tid.

I litteraturen om Hauge er dette spørsmålet omtala av mange.¹ At plakaten var ei av hindringane for Hauges sentrale aktivitet, er det ingen tvil om. Derimot vil det vera usemje om korleis han vurderte denne hindringa, og kor mykje han let seg påverka av plakaten. Ved fengslingane og domfellingane er det tydeleg at tolkinga av plakaten var sentral, og ei anna enn den Hauge sjølv hadde. At Hauge si eiga tolking av plakaten endra seg over tid, er også tydeleg.

Desse endringane vert vektlagt på ulikt vis, men har nokre hovudtrekk. I 1996 gav Dag Kullerud ut boka *Hans Nielsen Hauge. Mannen som vekket Norge*, ei av dei relativt nyare bøkene om Hauge. Han understrekar sterkare enn det før har vore gjort, at det i 1809 skjedde eit avgjerande skilje i Hauge si haldning til konventikkelplakaten. Tidlegare hadde han ikkje vilja gå med på at plakaten kunne tolkast som ei hindring for hans gjerning. Men frå no av «bøyer Hauge seg for myndighetenes tolkning av Konventikkelplakaten». Ikkje slik at han angrar sine gjerningar, men «han innordner seg, lyder øvrigheten».² Ei slik endring, om ikkje så brå, er det vanleg å rekna med. Om endringa i praktisk haldning til plakaten også medførte ei klår endring i forståinga av innhald og meining, er vel ei litt anna sak.

Det er ikkje urimeleg å tenkja seg at endringane hjå Hauge skjedde over tid. I alle fall skjedde det endringar i korleis motstandarane hans tolka og brukte plakaten. I avhandlinga frå 1969, *Tro og lydighet. Hans Nielsen Hauges kristendomsforståelse*, hevdar Andreas Aarflot, at då styresmaktene opna sak mot Hauge, var det først og fremst med tanke på brot mot lausgjengarlov, handelslov og trykkefridomslov, ikkje mot brot på konventikkelplakaten. «Dette som senere ble selve hovedpunktet, var til å begynne

1 Utan å gjennomgå ein omfattande litteratur om Hauge viser eg berre til to døme.

2 Dag Kullerud, *Hans Nielsen Hauge. Mannen som vekket Norge* (Oslo: Forum – Aschehoug, 1996), 303.

med nærmest en biting.»³ Men det er ingen tvil om at i motstanden mot Hauge spela plakaten ei rolle heilt frå starten av.

Skal vi prøva å koma nærare svar på spørsmålet vi stiller, må det finnast kjelder med relevante informasjonar som gjev oss best mogeleg grunnlag for svar, sjølv om vi ikkje kan koma lengre enn til meir eller mindre sannsynlege tolkingar. Eit utgangspunkt er konventikkelpakaten og korleis han vart tolka og brukt, særleg av øvrigheita.⁴ Når det gjeld Hagues handlingar, ytringar og meiningar, har vi fleire kjeldetypar. Størst omfang har hans religiøse skrifter, men der er det stort sett indirekte synspunkt på plakaten ein kan finna.⁵ Her vil vi særleg nytta breva frå Hauge,⁶ og det sjølvbiografiske skriftet *Beskrivelse over Hans Nielsen Hagues Reiser, vigtigste Hendelser og Tildragelser*, som han gav ut i 1816, då han var ferdig med fengsling og rettssaker og kunne sjå det heile i eit anna lys enn han hadde gjort undervegs.⁷

Konventikkelpakaten av 1741 – bakgrunn og føremål

Konventikkelpakaten vart utferda ved kongeleg forordning 13. januar 1741.⁸ Utferdaren var kong Kristian VI (1730–46), den såkalla pietistkongen, og plakaten kan sjåast som ei avslutning av ei lovgjeving som gjev bakgrunnen for å tala om statspietisme i Danmark-Noreg. Sentralt stod innføring av konfirmasjon (1736), autorisasjon av Pontoppidans katekisme og forordning om folkeskule (1739). For å ha nokre pålitelege rådgjevarar og medarbeidarar i kyrkjesaker oppretta kongen i 1737 eit organ som fekk namnet Generalkyrkjeinspeksjonskollegiet. Dei seks kyrkjeinspektørane skulle driva inspeksjon og kontroll, men etter ein diffus instruksjon. Det skulle vakast over at den rette lære vart forkynt, at sann kristelig opplysning og gudsfrykt vart spreidd, at ikkje splid og uro oppstod, at det vart øvd kyrkjetukt, at prestskapet fungerte godt, og at ikkje tvilsame skrifter vart godkjende og spreidde. Organet kom aldri til

3 Andreas Aarflot, *Tro og lydighet. Hans Nielsen Hagues kristendomsforståelse* (Oslo: Universitetsforlaget, 1969), 98.

4 Viser til eige forsøk i, *Konventikkelpakatens historie 1741–1842* (Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2012). Om øvrigheita sin bruk av plakaten, sjå Jostein Garcia de Presno, «Ble Hans Nielsen Hauge offer for justismord», *Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv* 2018. Jostein Garcia de Presno, «En anklage om skadelig lære i rettsaken mot Hans Nielsen Hauge» i: *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 75, nr. 1–2 (2021).

5 Den skriftlege produksjonen til Hauge, utan om breva, er i all hovudsak samla i Hans N.H. Ording, *Hans Nielsen Hagues skrifter I–VIII* (Oslo: Lutherstiftelsen, 1947–54), i det følgjande vist til som *Skrifter*.

6 Brev er samla i Ingolf Kvamen (red.), *Brev frå Hans Nielsen Hauge I–IV* (Oslo: Lutherstiftelsen, 1971–76), i det følgjande vist til som *Brev*.

7 I Ording, *Skrifter* VI. Til opplysningar om forhold og haldningar før 1816 medfører skriftet kjeldekritiske problem som ein må vera merksam på, men som gjer ei jamføring med brevmaterialet interessant.

8 I det følgjande byggjer eg i hovudsak på eigne studier i boka nemnd i note 4.

å fungera særleg godt. Etter kongens død i 1746 var det nær avvikling, men eksisterte vidare til 1791. Det var såleis borte før Hauge steig fram.

Men det var dette kollegiet som utforma konventikkelplakaten. Det skulle hjelpe kongen med hans store prosjekt. I innleiinga til plakaten let dei kongen påpeika korleis han gjennom mange tiltak har fremja Guds ære og sann gudsfrykt, og at kyrkjeinspeksjonen har same funksjon. Plakaten skulle ha det gode formål å fremja kongens faderleg omsorg for ein sann kristendom og «en god Orden og Roelighed» for undersåttane. Men det var eit vanskeleg problem som skulle adresserast. Det går fram av sjølve presentasjonen av plakaten:

Forordning anlangende hvorvidt gudelige Forsamlinger, uden for den offentlige Guds Tjeneste, til videre Opbyggelse og Gudfrygtigheds Øvelse, under vedkommende Læreres Opsyn, maa tillades, og hvilke derimod, som u-tilladelige, og mistænkelige, forbydes.

Plakaten annonserar såleis ikkje berre eit forbod, men gjev også eit løyve. Det skal skiljast mellom noko som er lovleg og noko ulovleg. I innleiinga blir det sagt kva kongen vil. Han vil «handthæve og befordre alt det, som kand tjene til Guds Ære og en sand Christendom under de Vedkommende, og dertil ordentlig beskikkede Læreres Opsyn». Det kongen ikkje vil, er at «nogen for sin Gudfrygtigheds og Christelige Forholds Skyld, i at viise Omsorg for sin egen og andres Opbyggelse, maa bespottes eller forfølges, men Vi ville meget meere tage saadanne under besynderlig Allernaadigste Protection.» Men for desse blir det likevel sett vilkår. Dei må ikkje «under Skin og Navn af Gudsfrygt, forlade og forsømme den Stand, Næring og ordentlig Handtering, som de ere udi, og have antaget, og derved slaae sig til Ørkesløshed, da Vi Allernaadigst vil, at Enhver skal, efter Guds Befaling, redelig ernære sig ved sin Handtering, og ikke, under Prætext at ville opbygge andre og opvække Siæle, maa gaae om fra Sted til andet, eller bemænge sig med Lære-Embedet, hvor til de verken have Guds eller Menneskelig Kald».

Det skulle visa seg at sjølv ikkje 17 omstendelege artiklar var nok til å klargjera kvar grensa gjekk mellom det lovlege og det ulovlege. Generalkyrkjeinspeksjonen vart ikkje pålagt å utarbeida konventikkelplakaten. Etter eiga framstilling vart dei samde om eit framlegg til denne forordninga etter «adskillige Collegialiske Deliberationer» i meir enn eit halvt år fram til ferdigstillinga ved nyttår 1740. Som bakgrunn for drøftingane oppgjev dei informasjonar, «helst fra Norge», om «Omstændigheder og befryktede farlige Suiter som en deel herrnhutiske Emissarii overalt paa Landet deels offentlig ved Conventicler deels underhaanden ved subtile Kunstgreb have forarsaget». Kyrkjeinspektørane meinte dei hadde teke to viktige omsyn. På den eine sida «ville ingen kunde finde sig fornærmet med nogen Samvittigheds Tvang, og i sin Omsorg for sin Siæls Opbyggelse forhindret, eller berøved de Midler hvorved hans Christendom kand beforders». På den andre sida vil ingen våga å «tage den Frihed,

efter eget Indfald og Selfraadighed noget til Forvillelse, Uorden og forbittrelse uden Tilsium og vedkommendes Raadføring af egen Myndighed at begynde».

Kongen fann alt godt og vel utført og sytte for rask godkjenning og utsending. Truleg hadde han i lengre tid vore oppteken av å dempa motsetnader, særleg mellom prestane, og finna ein samlande mellomveg mellom eldre streng ortodoksi med vekt på respekt for embetet, og pietisme prega av ytterleggående herrnhutisme og med mindre respekt for gamle former. Det skulle takast omsyn til begge sider, men skiljelinja måtte i praksis vera vanskeleg. At kyrkjeinspektørane vart samde om formuleringane i plakaten, kan verka underleg når ein ser nærare på kva haldningar dei ellers sto for. Dei representerte ulike posisjonar, og den indre spenninga i kollegiet kom særleg åpent til uttrykk etter kongeskiftet i 1746. Det finst lite informasjon om dei konkrete drøftingane om plakaten i kollegiet, men ein hypotese kan vera at dokumentet var eit litt ordrikt kompromiss mellom ei konsekvent streng og ei noko meir inkonsekvent, mjukare linje overfor konventiklane.

Innhaldet i den plakaten Hans Nielsen Hauge møtte i 1797

Denne forordninga frå 1741 som møtte Hauge då han i 1796 tok fatt på sitt virke, hadde vore lite nytta. Konventiklar hadde nok funne stad, særleg i herrnhutiske grupper, men då for det meste under kontroll av og med stønad av herrnhutiske prestar, slik at konfrontasjonar hadde vore relativt få og små. I protokollane etter Generalkyrkjeinspeksjonskollegiet finn vi få spor etter slike saker.

Men plakaten fanst i dei samlingar av lover og forordningar som skulle finnast hjå styresmakter på fleire nivå i landet. Det er ein sjanse for at Hauge først har vorte kjend med plakaten i kontakt med presteskapet i heimkommunen, men kanskje var det den eldre broren, Ole Nielsen Hauge (1764–1836), som gjorde han kjent med plakaten. Av ulike gjeremål som Hauge var i kontakt med i åra fram til våren 1796, var også det å vera lensmannsdreng hjå storebroren.⁹ Dei to hadde lenge nær kontakt. Ole stødde broren i hans aktivitetar frå våren 1796. Han hjelpte mellom anna til med reinskrivinga av manus til *Verdens Daarlighed* og skal ha åtvara Hauge mot skarpe formuleringar også i andre skrifter. Ein må kunna rekna med at dei to også har drøfta konventikkelplakaten, og at Hauge har vore kjent med plakaten heilt frå den fyrste tida då han tok til å halda samlingar.¹⁰

Kjennskapen til plakaten stogga ikkje Hauge, men den gav ein del styringar som han i alle fall den første tida, prøvde å innretta seg etter. I utgangspunktet skulle Hauge vera heilt på linje med kongen i ønsket om å fremja Guds ære og sann gudsfrykt i landet. Det var ingenting Hauge heller ville bruka sitt liv til. At det galdt å

9 Kor lenge det varte, veit vi vel ikkje. Men ved arrestasjonen i Fredrikstad jula 1797 undra Hauge seg over å bli sett under militær vakt då han «som Lensmandskarl» høyrde under sivil jurisdiksjon. Ordning, *Skrifter* VI, 7.

10 Meir om dette nedanfor, særleg note 12.

arbeida på grunnlag av luthersk lære uttrykt i Den augsburgske konfesjon, var dei også heilt samde om. Hauge streva etter å vera ulastande ikkje berre i lære, men også i liv. Han kjente seg heilt på linje med pietistkongens intensjonar for land og folk. Ikkje berre det. Han kjente seg også direkte kalla av Gud til innsats – til å tala med sine medmenneskje om sjelefrelse. Men så skulle han styrast av 17 artiklar. Korleis skulle det skje?

Artikkel 1 slår fast den generelle plikta til å gå til gudsteneste, dit skulle alle koma. Til oppbygging ut over dette, skal den «ordentlig kallede Lærer», presten, som har myndigheit og fridom til å læra, kunna halda samlingar i eige eller andre tenlege hus, der følgjande kan skje: Bibelen kan lesast og lærdom utdragast av den, preika i kyrkja kan utdjupast, etter bøn og salmesong kan det førast gudeleg samtale om åndelege ting, og læraren kan til avslutning tala kort og fyndig over ein bibeltekst. Det kan tillatast å seia si meining, framføra skruplar og tvil, søkja rådgeving og opplysning. men utan at det utviklar seg til disputering. Her dreiar det seg om autorisert tilleggsundervisning, berre med ei lita åpning for å uttrykkja eigne meiningar og spørsmål for å la seg opplysa utan vidare drøfting. Her kunne det neppe vera godt å koma til orde for Hauge.

Den andre artikkelen gjev heller ikkje særleg åpning for Hauge. Der står det at i forsamlingar som presten har innkalla til, bør han alltid sjølv vera tilstades. Om det ikkje kan skje, kan det ein sjeldan gong tillatast at «hans Catechet», eller «nogen anden gudelig og vel-øved Studiosus», er tilstades og ser til at alt går ordentleg føre seg «og intet u-ræt, eller u-tidige Domme om andre, eller u-vedkommende Ting fremsettes». Det er klart at presten, embetet, skal ha full kontroll, men det er rekna med at «u-vedkommende» ting kan koma inn. Artikkel 3 understrekar at tillatne samlingar skal vera eit tillegg til gudstenesta, bør haldast på søn-og heilagdagane etter gudstenesta, men slik at folk er heime før klokka 8 om kvelden, og artikkel 4 seier uttrykkeleg at samlingane skal vera «subordineret» gudstenesta.

Artikkel 5 er ei rettleiing for prestane. Bruk av konventiklar skal vera langt nede på prioriteringslista. Først og fremst skal dei arbeida godt med preikene sine, dernest gå på husbesøk og driva privat sjelesorg. Ingen skal visast til oppmøte i forsamlingar for å få hjelp, og endå mindre oppmodast til «at aapne sin Siæles Tilstand, og hvordan de ere komne til Omvendelse». Slikt skal ein først tala med presten om og drøfta med han om slikt kan vera til oppbygging for fleire. Trusliv og eventuell vitnetrong hjå den einskilde skulle tydelegvis vera under full kontroll – det finst lite rom for ein Hauge.

Artikkel 6 omtalar samlingar som presten eventuelt måtte få tid til utanom helgedagane og utan å forsøma dei andre viktigare embetspliktene. Det må aldri gjerast til ei samvitsplikt å møta, og presten skal gjera det tindrande klårt, at å forsøma si teneste og næring ikkje er Guds vilje. Det skal vera forbode for kvinner, tenestefolk og born å møta opp utan løyve frå menn, husbondsfolk eller foreldre. Når dei blir nekta, skal dei vera lydige, sjølv om nektinga «ikke alltid kand være vel giort». Dei skal heller søkja gudstenesta, husandakten og privat samtale med presten.

I artikkel 7 kjem ei åpning for at «Catecheter» kan halda samling dersom folk krev

rettleiing, men aldri for særleg mange og berre for folk dei kjenner og veit har «virkelig gudelig Hensikt». Presten skal då ha melding og kunna møte opp for kontroll.

Som nummer 8 kjem ein artikkel som måtte høyrast lovande ut for Hauge: «Skulle og andre Gud oprigtig søgende, og for deres Opbyggelse bekymrede Personer have Attraa, indbyrdes at samle sig, for at opbygge sig af Guds Ord i private Huuse, opmuntre, opvække, paamine og styrke hver andre, ville Vi ingenlunde have forbudet det.» Men enkelt skulle det likevel ikkje vera. For å hindre all uorden blir det vist til føregåande nemnde tiltak og presisert følgjande: Berre få personar må samlast, både samling og avslutning skal skje stille, utan å nyte mat og drikke, ved høglys dag, menn med menn, kvinner med kvinner. Gjeld det kvinner må prest, kateket eller annan gudeleg og røynd person alltid vera tilstades. Presten skal informerast om tid og stad for alle slike forsamlingar. Han skal ikkje berre ha myndigheit og fridom til, men vera pålagd å ha nøye tilsyn med, ofte møta opp og leggja merke til om noko mot «Guds ord, eller Kirkens og Statens Indretning ... forhandles, og intet fanatisk foretages». Presten skal vera orientert slik at han kan døma rett om tilstanden dersom det kjem opp rykter og urette meiningar om kva som går føre seg i forsamlingane. Her er det såleis tale om forsamlingar som ikkje er initierte eller på førehand godkjente av presten. Skal dei stansast, må det påvisast brot mot eit eller fleire av ei rekkje krav både om organisering og innhald. Presten har ein posisjon som gjev sjanse til å visa velvilje eller det motsette.

Artikkel 9 koplar inn husandakten. Det er godt og ønskjeleg at husbondar og matmødre held oppbygging for sitt hus, men ingen framand skal innkallast til dette. Skulle nokon «som af Hændelse» koma til stades, må det aldri vera meir enn 2–3 som ikkje høyrer huset til.

I artikkel 10 kjem så eit vern om samlingar som blir haldne i samsvar med plakaten, og det må vel særleg vera tenkt på samlingar under artikkel 8. Det skal vera forbode å laga bråk, uro og larma utanfor eller å trengja inn i huset. Synest nokon at det skjer ulovlege ting, skal det meldast til rette styresmakt.

Artikkel 11 reiser spørsmålet om kvifor folk vender seg til forsamlingar og tilreisande framande og rettar eit søkjelys mot presteskapet. Det kan tenkjast at dei finn lite hjelp i gudstenesta, at presten viser lite interesse for å oppbyggja sjelene, men er oppteken av utvortes gjerningar og eigne inntekter. Dei som ventar meir av sine lærarar og er uroa for si frelse, kan kjenna seg nøydd til å søkja oppbygging på andre stader og hjå andre personar. Kongen vil stadig arbeida for at kykjelydane skal få gode sjelesørgarar og ber både kyrkjeinspektørane og biskopane gjera sitt beste for å skaffe prestar som utøver sitt kall med flid. Dei som ikkje gjer det, blir truga med straff. Preikene skal utarbeidast med flid, slik at dei «kan have den tilbørlige Kraft og Opbyggelse, og ikke foraarsage Keede, Væmmelse og Foragt, saa og at de med Omhyggelighed betænke og befordre alt som kan være til Opbyggelse».

I artikkel 12 kjem det åpning for at personar som søker eiga kyrkje, men som ikkje har tillit til presten, skal ha lov til å søkja ein annan prest for råd og rettleiing.

Soknepresten skal ikkje ta dette ille opp, men granska seg sjølv om han skulle gje grunn til manglande tillit. Det som ikkje skal skje, er at dei misnøgde skipar egne forsamlingar, forlet arbeidet sitt og dreg omkring i landet.

Artikkel 13 forbyr å halda eller oppsøkjja alle andre slags forsamlingar som blir sagt å vera til oppbygging og øving i gudlegheit, men som ikkje er innretta etter det føregåande, anten det er under åpen himmel for store mengder eller i løyndom.

Artikkel 14 set forbod mot at nokon – mann, kvinne eller andre uvedkomande – «som ikke selv have Grund i Guds Ord», skal opptre i forsamlingar og preike og leggja ut «Guds Ord ved Haranqver, eller vidtløftig Tale». Derimot er det lov for den som blir spurd, eller om det i andre tilfelle trengst, å seia si meining i få ord om det aktuelle tema «efter den Kundskab Gud haver givet enhver til bedre Prøvelse, Rettelse eller Underretning».

Artikkel 15 set eit sterkt forbod mot at ein i samlingar nyttar anna enn ordentleg autoriserte skrifter – biblar, bønner, salmar og bøker.

Artikkel 16 er sikta mot å halda folk på sin rette plass i samfunnet. Ingen må reisa omkring «under Navn at styrke og opvække andre, og der at anstille Samlinger; Men eenhver skal blive i det Kald han er kaldet til, leve stille, nære sig redelig, og æde sit eget Brød». Det skal ikkje hindra den eine i å vitja den andre, privat oppbyggjast av kvarandre, men utan å knyta til seg andre, eller å få i stand forsamlingar. Kvinner, og særleg ugifte, skal bli i si teneste, oppbyggja seg sjølv i det stille, læra av andre og ikkje innbilla seg at dei har kall til å læra og preika. Dei kan likevel, om dei vert funne skikka til det, kunna undervisa småbarn både i kristendom og dei for «Pige-Børn fornødne sømmelige Videnskaber». Om dei har nådegåve til det, skal dei jamvel kunna gjera ei stille teneste også mellom eldre kvinner.

Den siste artikkelen, nr.17, er nærmast eit vern om det ordinære presteembetet. Både framande og innfødde predikantar dukkar gjerne opp der ordinær forkynning alt har hatt god verknad og meiner å kunna styrkja denne verknaden. Men når desse framande atter dreg bort, set folk gjerne mindre pris på gudstenesta til sine ordinære lærarar og ønskjer å dra dit dei trur det er betre. Presten skal difor sterkt tilrå slike predikantar som dukkar opp, at dei ikkje grip inn i andre sitt embete, men held seg stille utan å halda samlingar. Også dei verdslege styresmakter skal halda auge med slike folk, og «i Minnelighed og Høflighed» tilrå dei å dra heim dit dei kom ifrå.

Konventikkelplakaten blir så avslutta på vanleg måte med pålegg om at den skal etterlevast av alle, og ulydnad vil medføra «vedbørlig Straf». Kva slag straffer det kunne bli snakk om, vert det derimot ikkje sagt noko om i heile dokumentet. Her var ingenting konkret å truga med.

Forståing og praktisering av plakaten

Vi har ikkje klare utsegner om dette, men truleg møtte Hauge plakaten med både respekt og forståing. Hans store ønskje var å tena både Gud, kongen og sine medmenneskje. Han opplevde å ha eit personleg kall til teneste basert på ei åndeleg oppleving og

forplikting på Guds ord. At kongen også ønskte å tena Gud og hjelpe sine undersåttar til eit gudeleg liv, var han nok overtydd om, sjølv om kongen i 1796, Kristian 7., var ein heilt annan person enn pietistkongen i 1741. Føremålet med og formuleringane i plakaten sto ved lag.

Hauge hadde kanskje i utgangspunktet også syn for den hovudsak at presteskapet skulle ha den kontrollen med det åndelege livet i soknet som plakaten gav uttrykk for, men her dukka problema opp. Føresetnaden måtte vel vera at presten var ein sann lærar i kristendom. Det fanst døme på at så ikkje var tilfelle. Men det fanst også døme på vranglærande og urolege folk som dei rette prestane trong myndigheit til å setja på plass. I det soknet der Hauge voks opp, fanst det slike tilfelle, og alt i den første boka si om *Verdens dårlighet*, skriven sommaren 1796, kom han med så sterke påstandar om presteskapet generelt, at han måtte få heile standen i mot seg. Når det gjeld Hauge sitt forhold til lokalprestane, prøvde han, i alle fall i starten, å halda dei informert om samlingar. Han starta med å samtala med og å forkynna for sine næraste og folk han møtte. Men straks det vart klart at samlingane ville bli litt større, t.d. med frammøte frå meir enn eitt hushald, kunne det reisast krav om kontakt med presten. Dette vart forsøkt gjort, og til dette medverka Ole Hauge, lensmannen. Før møtet på garden Graalum i Tune, som er mykje omtala, men som er vanskeleg å sikkert tidfesta, hadde verten skrive brev til sokneprest Urdahl og bede han vera til stades. Han møtte saman med kapellane sin og futen Johannes Radich. Innhaldet i Hauge si forkynning ville presten ikkje uttala seg om, men fekk futen til å proklamera at plakaten frå 1741 forbaud slike møte. Hauge tok då fram denne plakaten frå eiga lomme og ville få den opplesen for forsamlinga. Det vart nekta, og det oppsto spørsmål om kva som var ulovleg ved at Hauge formana folk til eit gudeleg liv, medan samlingar som medførte fyll og bråk og uorden ikkje vart nekta. Stemninga vart slik at presten og futen trekte seg tilbake.

Dette var av dei første konfrontasjonane mellom Hauge og øvrigheita på grunnlag av plakaten. Det skulle bli mange, og ofte fekk dei eit anna utfall for Hauge. Sjølv oppgav han i 1816 at han hadde opplevd 11 fengslingar i si tid, medrekna den siste lange frå 1804. Ikkje alle hans oppmøte i arresten er rekna med i denne framstillinga.¹¹ I tillegg nemnde han tre tilfelle av å ha blitt regelrett banka opp.

I det følgjande skal vi sjå nærare på bruken av plakaten særleg i samband med fengslingane. Den første fengslinga skjedde i Fredrikstad og førte med seg innesperring frå 27. desember 1797 til 29. januar 1798. I ei forsamling der Hauge tala, dukka presten Urban G. Feiermann opp og hadde med seg militærmakt, ein løytnant og tre soldatar. Etter Hauge si framstilling høyrde han ikkje på talen, men spurde Hauge kva han heldt på med. Det vart svara at han tala om å forsaka ugudeleg vesen og verdslege lyster. Utan vidare forklaring fekk han ordre om å følgja med, og vegen gjekk til avlevering ved den militære hovudvakta. Dagen etter vart han transportert til møte med futen

11 Ording, *Skrifter* VI, merknader, 278f.

Radich som skulda han for svermeri. Dette vart tilbakevist, og Hauge vart halden i arrest i påvente av at sorenskrivar Ole Sivers skulle ta seg av saka. I møtet med han vart det ført fleire vitne som i følgje Hauge stadfesta at hans tale hadde vore om å avleggja det ugudelige og flittig gjera det gode. Sorenskrivaren spurde, truleg med bakgrunn i artikkel 8 i plakaten, om møtet hadde innehalde traktement, og fekk negativt svar. Så fekk Hauge også spørsmål om kvifor han «befattede» seg med å læra. Svaret var at det han gjorde var å følgja Bibelen som «tilholder os» å oppbyggja kvarandre.

Dette forhøyret vart oversendt til amtet, og ein fann lite grunn til å halda Hauge fengsla. Men så kravde futen at Hauge først måtte lova å ikkje reisa omkring og tala. Det nekta Hauge og hevda at det ville vera i strid med hans kristne barnelærdom. Han sende eit skriv til amtet. Det fekk han visst ikkje direkte svar på, men etter få dagar kom det ordre om lauslating. Det måtte vel innebera at han ikkje skulle hindrast i si gjerning?

Skrivet hans til amtet 23. januar 1798 viser ein relativt kampklar og sjølvmedviten Hauge.¹² Han viser god innsikt i konventikkelplakaten, viser til artikkel 8 og skuldar prestane for at dei ikkje har følgd den og møtt fram til forsamlingane, sjølv om «vi mange gange meldte det for Præsterne og bade dem til os, men de har afviist os med Vrede og Uvillighed, indtil ... Graalum». Etter å ha framstilt saka si skriv han: «Og saa faaer vi see om de, som først skulle holde de kongelige Befalinger, ere reene til at kaste de første Steene paa dem, som vil Guds Lov ved Jesu Kierlighed først skal opfyldes og derefter Kongens.» Om si eiga gjerning hevdar han at han har utført sitt ærende til de «begierende Venner i Stilhed», formana dei til det same, og til å «være enhver uchristelig Øvrighed lydig i legemelig Fængsel, og flye fra Overfald etter Guds Ord». Dessutan har han oppmoda til å be om nåde og omvendning for dei villfarne så dei kunne bli kristne vener. Til sist slår han fast: «Jeg er hver christen Øvrigheds underdanigste Tiener.»

Her hadde Hauge no møtt både militærmakt og prestemakt, påtalemakt ved futen og domsmakt ved sorenskrivaren, og kome bra ifrå det. Han hadde ikkje vorte dømd, ikkje for svermeri og ikkje for brot mot nokon artikkel i konventikkelplakaten. Han hadde gjort greie for sitt oppdrag og intensjonar. Korleis desse høvde med plakaten, hadde opplagt vore eit tema. Det kan merkast både i spørsmål frå sorenskrivaren, og t.d. i Hauge si formulering om å vera tilkalla av vener og å operera i stillheit. Han hadde møtt ein uvenleg prest og kritiske spørsmål til aktiviteten, men kunne forlata Fredrikstad 29. januar 1798 som fri mann og med ein viss optimisme med tanke på si vidare gjerning.

I pinsa, sist i mai 1798, var han i Christiania og vart på nytt henta til arresten. Lensmann Barthol Knoph sette han i arresten i rådstua, truleg etter ordre frå høgare hald, for dagen etter fekk han besøk av sjølve stiftamtmanden, Frederik Julius

12 Ording, *Skrifter II, En Sandheds Bekiendelse om Saligheds Sag*, trykt 1798, 35.

Kaas (1758–1827). Denne mannen hadde fleire høge embete i denne perioden.¹³ Han ville møta Hauge personleg, truleg fordi han hadde høyrte om han og fatta interesse for han. I følgje Hauge sitt referat frå samtalen, var Kaas oppteken av å klaga han for lausgjengeri. Hauge viste til at han arbeidde heime hos faren, hadde delteke i plogonna, hadde lovleg reisepass, og at om han tala, formana han folk til å tena Gud og æra kongen. Han nemner ikkje noko om Kaas sine reaksjonar på dette.

Neste dag kom byfut Søren Christian Hagerup på besøk. Han spurde om levebrød, om ærende, om han tala og kva han lærde. På det siste svara Hauge med å visa til katekisme og Bibel. Han fann det urimeleg at folk som alltid gjekk til kyrkje og som møttest for oppbygging «etter Statens herskende Religion», vart truga med tukthus, men ikkje dei som drakk og slost og låg i gatene. Byfuten sa seg samd med Hauge, gjekk til stiftamtmanden, tala vel om arrestanten, og kom så for å sleppa han fri. Men Hauge ville ikkje forlata arresten utan vidare. Han ville ha papir på at han var sett fri, så ingen skulle påstå at han hadde stukke av. Dermed gav byfut Hagerup han ein spesiell attest: «Hans Nielsen Hauge har vel vøret arresteret, men er løsladt og befunden, ei alene at vøre uskyldig, men og retskaffen, og udi Guds Raad til Sjelenes Salighed vel oplyst, og derfor anbefales til alle Forekommende.»¹⁴ Det måtte vera litt av eit gledeleg dokument å gå ut i fridomen med. Dette såg lovande ut. Gleda vart kortvarig, noko skjedde, truleg med stiftamtmandens oppfatning av Hauge. Dei to møttest ikkje meir, men berre åtte dagar etter lauslatinga vart Hauge innkalla til rådstua og presentert for ein ordre som gjekk ut på heimsending til Tune, noko lensmennene på ruta skulle ta seg av. Hauge drog lydig og skapte ingen problem undervegs. Ordren leverte han til futen Radich, som gav han ordre om å halda seg heime.

Dette måtte innebera at stiftamtmanden ikkje hadde akseptert dei grunnane Hauge hadde gjeve for å reisa heimanfrå for lengre tid. Kanskje det å få bøker prenta i Christiania kunne vera gyldig grunn, men Kaas må ha kome til at reisinga og samlinga av folk, som han hadde fått høyra om, var ein litt mistenkeleg og kanskje fårleg ting, som det kunne bli vanskeleg å halda full kontroll med. Ordren om heimsendinga viste kanskje til både konventikkelpakat og forordning om lausgjengeri, men at den skreiv seg frå stiftamtmand Kaas, gav den stor autoritet.

Hauge måtte gjera opp med seg sjølv om han var på ville vegar. Korleis han på det tidspunktet tenkte, veit vi ikkje, men i 1816 skreiv han om sine vurderingar atten år tidlegare, at han hadde «en heftig Lyst» til å tala med sine medmenneskje «om vår Saligheds Sag». Det trudde han var hans plikt etter Bibelens bokstav. Dette trudde

13 I åra 1795 til 1802 var han stiftamtmand i Christiania, så justitiarius i Høgsteretten i København 1802–1804, dernest president i Danske Kancelli, tilbake til Christiania ein periode i 1809, justisminister i 1813, med i Geheimekonseilet i 1814, og frå 1815 sjef for politiet i København. Har vore kalla Hauges vonde ånd.

14 Dette er Hauges referat i Ording, *Skrifter* VI, «Reiser», 10. Ein variant med same innhald er referert i Ording, *Skrifter* VI, «Anmerkninger», 220f.

han ikkje kunne vera regjeringa imot. Det han hadde opplevt var at «Øvrigheden var af ulige Tænkemaade».¹⁵ Konklusjonen vart at han ikkje kunne «føre det over mit Hierte at fortie min Aands Attraae eller være stille». Hauge drog atter på reise.

Reiseaktiviteten skulle vara heilt til han vart definitivt innesperra i oktober 1804. Desse åra oppsøkte han, og vart oppsøkt, av vener og trusfrendar, men også ettersøkt, innkalla til forhøyr og arrestert. Han vart konfrontert med konventikkelplakaten, generelle svermeriskuldingar, skuldingar om lausgjengeri, ulovleg økonomisk aktivitet, hovmot og jamvel lemlesting og drap. Hauge prøvde å møta skuldingane han vart ute for. Når det galdt plakaten, hevda han generelt at den ikkje kunne vera retta mot hans aktivitetar. Det vanlege vart å visa til at hans gjerning var å oppmuntra og hjelpe folk til å ta sin kristendom alvorleg, og at det hadde gode konsekvensar. Han kunne visa til at mange rosa aktiviten hans og gav han godt vitnemål. Han kunne t.d. fortelja at ved eit forhøyr i Trondheim var det innkalla «32 Vidner, som ikke kunde sige andet, end at jeg havde opført mig vel i alle Dele, og at den Opbyggelse jeg havde udført iblandt dem, ei havde virket andet, end at ikke Faa derved havde fattet Avsky til og afstaaet fra Lasterne».¹⁶ Kunne det då vera rett at han og andre sterkt truande kristne skulle sperrast inne, medan dei som bannar, spottarar og vanvyrder Guds ord går fri? Hauge kunne visa til ein forordning som sa at «hver den som bander og bespotter Guds Ord skal settes i Gabestokken». Skulle det etterlevast, ville det bli fullt av gapestokkar. Denne tankegangen som Hauge flittig nytta seg av, var det mange som var med på, ikkje berre byfuten i Christiania og politimeisteren i Bergen.¹⁷ Hauge kunne også nytta seg av utsegner av biskop Johan Nordal Brun (1745–1816) i Bergen. Han var positiv til Hagues «uskyldige andagtsøvelser» og ville ha han verna mot pøbelvelde. I 1741 hadde konventikkelplakaten vore ypperleg, men etter hans meining var heile forordninga «vel ikke de jure, men de facto ophevet». Dette på grunn av den skrivefridomen som var innført. «Maa halvlærde skrive frit mod Guds ord for millioner, saa maa vel og ulærde, som elske Guds ord, paa sit vis tale det frit i privat hus for et snes Mennesker», det var hans meining.¹⁸

Hauge sitt sjølvforsvar

Hauge var elles ikkje oppteken med argumentasjon mot dei einskilde punkt i plakaten. Han understrekar at det er vener som kallar han til seg og samlar folk, meir enn at han reiser og innkallar. Han kunne nok ta kontakt med presteskapet og heldt ikkje

15 Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 11.

16 Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 18.

17 Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 13.

18 Ytringa kan lesast som kommentar til den debatten om trykkefridomen i 1790-åra, som førte til «Forordning der nærmere bestemmer Trykkefrihedens Grændser 1799». Innstramminga som då skjedde hadde neppe innverknad på biskop Bruns oppfatning av plakaten.

samlingar i sjølve kyrkjetida, men at han orienterte presten om samlingar skjedde nok sjeldnare. Han skriv om slikt som eit særhende ved eit høve på Jæren våren 1804. Mykje folk var samla, og etter samråd med vener oppsøkte han prosten med invitasjon til samling. Sjølv kjente han seg sliten, men opplevde å bli «opflammet», tala lett, og fekk takk av prosten. Det var ei stor oppmuntring.¹⁹ Når det kom skuldingar om svermeri, viste Hauge med styrke til innhaldet i talane sine som han hevda var rein offisiell kyrkjelære, og det vart svært sjeldan påstått noko anna.

Når skuldingane gjekk på lausgjengeri, var det gjerne ikkje plakaten som var viktigaste utgangspunktet. Men at stiftamtmann Kaas hadde bestemt at Hauge skulle halda seg heime, vart lagt merke til. Det å senda Hauge heim til Tune eller til Bergen der han hadde sitt borgarskap, vart ein utveg i fleire høve, t.d. for stiftamtmannen i Trondheim våren 1802.²⁰ Ellers var både kjøpmannsborgarskapet og trykkinga av bøker aktivitetar som gav gode grunnar for å vera på lovlege reiser og med pass som likevel ikkje alltid vart respekterte. Hauge prøvde til ei viss grad å forsvare seg mot åtak og skreiv innlegg i avisene både i Christiania og Trondheim.²¹ Han tok til motmæle mot Johan Christian Schönheyder (1742–1803), biskop i Trondheim 1788–1803, som åtvara mot Hauge som svermar som ikkje skulle få «tale Guds Ord eller om Religionen».²² Han kjende seg forfølgd og urettvist skulda for mange ting gjennom heile perioden. Kvifor prøvde han ikkje sterkare å fri seg frå skuldingane, sleppa å leva utrygt? Han hadde søkt eit visst tilhald i Bergen, og i 1816 kunne han skriva at byen hadde vist seg å vera «det beste Opholdssted for mig i Norge, for min Frihed. Dog kunde jeg heller ikke der blive gandske sikker».²³ Hauge rekna med, seier han alt 1799, at «naar den høje Øvrighed vil indhente nøjere Undersøgelse, saa skal de faae Sandheden at vide. Vil de forfølge, da vil vi taale og blive i Sandheden til det Yderste».²⁴ Men han opplevde ikkje at sakene, skuldingane mot han, vart grundig granska. Han meinte seg ulovleg fengsla i Trondheim og skreiv at «Det kunde vel være nyttig at dette kom for Kongen, med Oplysning om Sagens Beskaffenhed».²⁵ Men han apellerte ikkje dommen. Kort tid seinare for han til Danmark. Om formålet skreiv han då at det var «i muligste Hast at faa for Lyset Sandheden». Då han 16 år seinare skreiv om dette, nemner han først at han ville få trykt nye opplag av skriftene og dernest «bringe nøiere i Erfaring, det jeg

19 Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 37.

20 Kvamen, *Brev I*, 2.- ikr.20. mai og 29. mai 1802.

21 *Norske Intelligens-Sedler* 10. april 1799, *Trondhjemske Tidender* No. 33, 16. august 1799.

22 Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 17f. Schönheyder sende 26. mars 1802 sirkulære til presteskapet i Nordland og Finnmark med åtvaring mot «den bekjendte Svermer Hans Nielsen». Nidaros biskops kopibok 22, 222ff.

23 Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 10 og 13.

24 Kvamen, *Brev I*, 10. april 1799.

25 Kvamen, *Brev I*, 24. des. 1799.

forhen tyktes at have bemærket, at Regjeringen ikke havde noget imod min Vandel». ²⁶ At Hauge kjente ei viss uro for kva tankar ein hadde om han på høgaste hald, kan det vel ikkje vera tvil om. Likevel satsa han ikkje på å få det avklåra. Våga han ikkje, ottast han å bli innesperra og avskoren frå vidare arbeid? I København produserte han bøker, la dei fram for politimeistaren der og sende eksemplar til politimeistrane i norske stiftsbyar. At aktiviteten hans var kjent og offentleg omtala, det måtte også innebera at aktiviteten var godkjent, meinte han. «altsaa kunde jeg ikke formode, at jeg handlede annerledes end lovmessigt og ret var.» Han fritok seg dermed frå å skaffa seg direkte positiv avgjer i saka si, og satsa på ei «formodning». I august i 1804 var han atter i Danmark. Kanskje var tanken å leggja fram saka si.

I alle fall visste han no at Peder Hansen (1746–1810), biskop i Christiansand frå 1799 til 1804, og andre hadde skrive ille om han, og han ottast for kva som ville skje når «vi får at vide hvad Cansellies eller kongelig Resolution og Bud bliver». Han drog heim over København og hadde eit råd om å oppsøkja den mektige biskop N.E. Balle (1744–1808) utan å gjera aktivt forsøk på det. Då han skreiv om dette i 1816, seier han at han hadde tankar om å tala med nokon frå den «høieste Øvrighed». Men så visste han at «Rygtet var ondt» om han i byen, og sidan han ikkje hadde tilgang til «Contrabeviser», trudde han, at dersom det vart reist sak mot han, var det best om han var i landet der han hadde verka mest, og der det kunne leggjast fram prov «saavel om min Troe, som mine Bedrifter». ²⁷

Den avgjerande fengslinga. Saksførebuinga

Hauge hadde lenge vore klår over at han kunne bli fengsla, så det var ikkje uventa å bli pågripen av lensmann Jens Gram (1781–1823) i Eiker under opphald der 24. oktober 1804. Dette skjedde før regjeringa 30. oktober utferda arrestordre på han. Lensmannen førte han til futen Jonas Collett (1772–1851), som fekk han innsett og jamvel lagt i jarn i arresten i Hokksund. Første november vart det halde forhøyr under leiing av sorenskrivar Thomas Stockfleth (1742–1808). Han kunne konstatere at Hauge nekta å gje tilsagn om at han ville slutta med å reisa omkring og halda talar til oppbygging, for det meinte han stadig var i samsvar med hans kristelege barnelærdom. Avskrift av forhøyret gjekk direkte til Danske Kanselli. Responsen var at Hauge skulle haldast i arresten fråteken bøker og brev. No gjekk det fort. Hauge vart 22. november med streng vakt send til rådhusarresten i Christiania. Dette vart starten på ei fengsling som formelt varte til 1814.

Fengslingsgrunnlaget måtte vera diffust og veikt, men eit utgangspunkt var formuleringane i konventikkelplakaten om restriksjonar for reising og samling av folk for oppbygging. Hauge vart no hindra i slikt, men kva var eigentleg grunnlager for å halda han innesperra?

²⁶ Kvamen, *Brev I*, 9. april 1800, 33. Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 23.

²⁷ Ording, *Skrifter VI*, «Reiser», 39.

Som Hauge visste, hadde kanselliet 30. juni 1804 bede alle amtmenn og biskopar i Noreg om opplysningar om Hauge, truleg med bakgrunn m.a. i skriv frå biskop Peder Hansen i Christiansand 24. april same året. Ved kongeleg ordre vart det 16. november oppnemnt to «Commissarier» som skulle ta opp førhøyr og gjennomgå heile saka til Hauge. Dei to var byfuten i Christiania, Jacob Wulfsberg (1751–1826), og sorenskrivar i Aker, Jacob Aars (1736–1807). Dette gav Hauge ei von om at no skulle «hele min Fremfærd» endeleg leggjast for dagen og dermed urette skuldingar tilbakevisast. Oppdraget tyda derimot ikkje på at frigjeving kunne vera noko alternativ. Det skulle visast kva lovbrøt og formastelege handlingar Hauge hadde gjort, for at «denne især for den enfoldige Almue høist farlige Mand tillige med hans Tilhængere kan erholde deres vel fortjente Straf».

Var Hauge heilt overtydd om si uskuld på alle punkt, slik at han med frimot kunne sjå fram til det som opplagt var ein prosess imot han? Kvifor hadde han ikkje då gjort alvor av det han fleire gonger hadde tala om å gjera: Få sanninga fram i lyset, få direkte avklåra med den høgaste styresmakt at han gjorde det som var rett og godt for folk og land? I tida omkring fengslinga var han oppteken av sjølvransaking. Det galdt i liten grad hans forhold til konventikkelpakaten, men meir hans skrifter og økonomi der han hadde gjort nokre lærdomar.²⁸

Kommissæranane hadde problem med å gjennomføra oppgåva si, og før første året var omme, hadde dei trekt seg. Hauge skriv at det var fordi dei både «indsaa Sagens Vidløftighed, vel og Beskyldningenes Urigtighed». Berre to møte var haldne. Dei to nye kommissærane var rådmann i Christiania, Ludvig Christopher Ingstad (1768–1838), og assessor i Akershus, stiftsoverrett Peter Collett (1766–1836). Alt før dette skiftet var gjennomført, hadde Hauge måtta innsjå at dette ikkje ville verta den prosessen han hadde vona på. Opphaldet i fengselet braut ned helsa hans – første året hadde han berre tre gonger fått koma ut i friluft, og saka hans gjekk svært seint. Den 10. oktober 1805 skreiv han, som borgar og kjøpmann i Bergen, søknad til kongen om at «den paa hans Person og Gods lagde Arrest maae blive hævet eller og at han bliver absolveret ab actione».²⁹

I søknaden gjer han greie for saka si. Han sit fengsla som ein farleg religionssvermar, som bedragar og ein som vekkjer mistillit mot «Stadens Indretninger i Almindelighed og den gejstlige Stand i Særdeleshed». Var dette sant, kunne det vera bruk for sterke tiltak, sjølv om det neppe var det beste tiltak mot svermeri å fengsla i lekkjer. Sjølv hadde han alltid halde seg til «den herskende Religion» og dei gjeldande lærebøker. I høve til konventikkelpakaten seier han seg lei for «at jeg ved mit Forhold har givet Anledning til utilladelige Forsamlinger, omendskjøndt jeg med hvert af mine Foretagender altid har havt de reeneste Hensigter». At Hauge angrar på ein del formuleringar i eit av sine tidlege skrifter, er det ikkje tvil om. Men i kva grad han angra på forsamlingane,

28 T.d. Kvamen, *Brev III*, 68ff.

29 Søknaden er her sitert etter Kvamen, *Brev II*, 10. okt. 1805.

kan det vel stillast spørsmål om, sjølv om han i avslutninga av søknaden gjekk langt i lovnad om å avstå frå slik aktivitet.

Han lir under tapet av fridom og av skrantande helse og ber om å sleppa fri arresten. I så fall stiller han all mogleg sikring for at han vil vera til stades når domen fell, at han vil godta «under hvad Straf der maatte foreskrives, aldrig at holde Samlinger, eller paa nogen Maade, directe eller indirecte, og i mindste Maade at befatte mig med Lære-Embedet», og ta opphald der det måtte bli pålagt. Kan ikkje dette innvilgast, ber han om den nåde at «jeg bliver absolveret fra den mod mig intenderede Action, imod at jeg, under den Straf som er anordnet for Freedløse, for bestandig rømmer Deres Majestets Riger og Lande».

Så langt var Hauge no villig til å gå, ikkje som ein angrande syndar, men kraftlaus og nedbroten under oppleving av tærande sjukdom og snikande død. Søknaden gjekk via stiftet til København. Kommisærane uttala seg ikkje, men Collett meinte ein kunne la han røma frå fengselet og gjera ham kjent med at han ikkje ville bli ettersøkt. Det vart avvist, men direkte svar på søknaden vart ikkje gjeve. Seinare søknader om frigjeving av helsegrunnar førte heller ikkje fram.

Fengslingsvilkåra betra seg etter kvart. Byfuten let han gå på visittar til justisråd J. Lausen Bull (1751–1817) på Tøyen, han vart tilkalla til stiftamtmann Gebhard Moltke (1764–1851), og han fekk møta nokre av venene. Etter at han hadde vore frislept for å koka salt frå mars til oktober 1809, fekk han rimeleg frie tøyler både til å ha i mot folk og å vitja andre. Mot slutten av 1811 slapp han i realiteten ut or fengslet og kunne stort sett opphalda seg på Bakkehaugen, eit hus broren Mikkel hadde kjøpt til han. Derifrå flytte han i 1817 til Bredtvedt som vart heimen hans dei siste åra. I fengslingstida kunne Hauge etter kvart ha ein del kontakt med venene, og han skreiv ein del brev. Men samlingar som kunne utfordra konventikkelpakaten, hadde han ikkje sjanse til før han vart slept fri sist i februar 1809, men då var det med ei krevjande oppgåve. Venene venta seg visst samlingar, men fekk det ikkje, og Hauge gav sine forklaringar.

I eit brev til venene før han forlet fengslet i Christiania, skriv han korleis det har vore å vera frårøva fridomen i fire år og fire månader. Men fengslet har også vore ein skule, «ja en Tugtemester og Lærer af første Slags, til at bøye og sætte mig i Stilhed, at give Agt paa mig selv, at læse, at eftertenke, at prøve og søge at bedømme det Vigtigste til saa manges Vel som mueligt». Har ber venene om hjelp og råd mot freistingar og fall. Det han sjølv lovar, er «at vaage, at arbeide, forbedre og forfremme alt hvad mine Indsigter eller Fatte-evner, sund Moral og Forstand kan troe er Godt».³⁰

Frå venene kom det våren 1809 mange reaksjonar som Hauge svara på.³¹ Han hadde fått høyra, skreiv han, at hans framferd vekte tankar om avvik frå vegen, og så heldt han ikkje samlingar eller offentlege talar. Når det gjeld samlingane, minner han

30 Kvamen, *Brev II*, 27. febr. 1809, 21f.

31 M.a. i Kvamen, *Brev II*, 17. april 1809. Dag Kullerud legg stor vekt på Hauges bruk av Ezekiel kap. 33 i dette brevet.

om korleis han har brukt mykje krefter på dei, på det å gjera ordet kjent. Så skal ein hugsa på at når ordet er kjent, kan det gode førebilete av dagleg kristeleg arbeidsliv vera det som «fremmer fortest det Gode». Dessutan har regjeringa forbode samlingane, og då bør vi ikkje «kaste os i Fare eller være Løgnere». «Jeg har lovet», skriv Hauge, «og vil trolig holde saa længe Regjeringen forbyder, da at følge deres Bud, naar de ikke hindrer mig fra andre gode Handlinger ... som jeg i Frihed kan udføre». Når Hauge skriv at han «trolig» vil fylgja påbodet frå regjeringa, må vi kanskje understreka at det er i meininga «trofast» og ikkje det usikre «antagelig». Etter opphald på Vestlandet omtala han framfreda si nærmast orsakande: «I veed, at aandelige Opbyggelses-Taler var jeg af høyere Aarsager afholdt fra.» Det han hadde gjeve, var eit varmt ønskje og eit kort ord, og ein del om «Verker, Fabriquer, Jorddyrkerie og huuslig Flid».³²

Det gjekk seint med saka til Hauge. Han var fri til å driva saltkoking frå mars til oktober i 1809, og dei siste fengselsåra hadde han stadig friare forhold. Han hadde kontakt med venene, og dessutan var han i kontakt med ei rekkje kjente personar både av geistlegheit og anna øvrigheit. Mange hadde interesse av å oppsøkja han som ein kjent og interessant person. Han tok gjerne i mot, men ikkje slik at han kunne seiast å driva møteverksemd.

Først 4. desember 1813 kom saka opp til doms. Dommen vart anka inn for overkriminalretten, ein instans oppretta av Christian Fredrik (1786–1848) 19. juli 1813 for saker som ein skulle sleppa å senda til Høgsterett i København. Ved denne domstolen fekk Hauge sin endelege dom 23. desember 1814.

Konventikkelplakaten sin plass i tiltale og dom

Granskingskommisjonen leverte sine konklusjonar 8. mars 1808. Dei fann fire grunnar til tiltale, og to av dei galdt Hauges forhold til plakaten. Dei hevda at arbeidet deira hadde «dels fuldkommen oplyst» og «dels brakt til en høi Grad af Formodning» at Hauge «tvertimod Forordningen af 13de Januar 1741 især §§ 7 og 16, har reist omkring i Landet fra Sted til andet og afholdt offentlige religiøse Taler, uden at der ved de allerfledste af disse har været nogen Præst tilstede, eller at vedkommende Præster har været tilkjendegivne Stedet og Tiden til Forsamlingerne eller ved deres Minde og lovbefestede Tilsyn have tilladt samme». Dessutan hadde han «forseet sig imod Forordningen af 13de Januar 1741 ved at oppmuntre og tilskynde andre, især unge Mennesker, til tvertimod allerhøisbemeldte Forordning § 16 at reise omkring for at lære og tale offentlig». Det vart funne grunnlag for å oppretta domskommisjon, og brot mot konventikkelplakaten var sentrale.

Domskommisjonen frå 1809, som i lang tid også henta inn nye opplysningar, avsa dom 4. desember 1813. Dommen tek utgangspunkt i dei fire tiltakepunktta i innstillinga frå granskingskommisjonen. Kommisjonen finn det for det første «fullkommen oplyst og bevisst» at Hauge hadde vandra vidt og halde offentlig religiøse talar utan

32 Kvamen, *Brev II*, 30. august 1809, 30.

at det hadde vore prest til stades, at presten hadde vore inviterter eller hadde gjeve løyving til samling. Det hadde vore samla meir enn nokre få personar, og det hadde såleis skjedd fleire ting som var i strid med fleire punkt i konventikkelpakaten. Orsakingane om at prestane hadde vore han sterkt imot, at melding til dei ikkje var ei tvingande plikt, og at folk hadde gløymt å gje melding, vart ikkje godtekne. Når det galdt innhaldet i talane, hadde mange vitna om at det ikkje var i strid med «Guds Ord og Kirkens og Statens Indrætninger». Men kommisjonen hevda at han hadde tala for «simple og for en stor Deel enfoldige Folk», og desse «kun lidet synes beqvemme til nøie at skjeldne og bedømme saadanne Materier». At prest ikkje var tilstades, måtte då «altid ansees som aggraverende Omstændigheder». I skjerpande retning ble det understreka at Hauge fleire gonger hadde erklært at han ikkje ville lova å avstå frå å halda «private Opbyggelses Bønner eller Taler». Han hadde også oppmoda andre til det same. Under tiltalepunktet om at Hauge hadde oppmoda andre og særleg unge personar til ved offentlige talar å utbreia Hauges lærdomar, hadde ikkje kommisjonen funne så mykje klare bevis «som man havde Anledning til at forvente». Dei finn ikkje at foreldre har klaga over barn eller over Hauge, men derimot at Hauge sjølv hadde gjeve ei tilståing gjennom sine opplysningar om oppmuntringar både til unge og til kvinner og barn. Dette gjer han skuldig.

Ein samlande konklusjon lyder slik:

Eftersom det at ovenanførte maae ansees tilstrækkelig oplyst og beviist at tiltalte Hans Nielsen Houge ei allene selv har overtraadt Forordningen af 13de januar 1741, men endog opmuntret og tilskyndet andre til at gjøre det samme, og at han udi sine trykte Skrifter har brugt fornermelige og utilbørlige Udladelser imod den da Værende Lærestand, og en Deel af de Civile Authoriteter, for saavidt disse søger at hemme hans og Tilhængeres lovstridige Fremgangsmaade, samt i bemeldte hans Skrifter har yttret Sætninger der letteligkunde forlede de mindre Oplyste til Grublen og Tvil over vor Religions Sandheder, saa kan ikke undgaae på Grund af §§ 7, 8, 13, og 16 af Forordningen af 13de Januar 1741 at ansees med en arbitrair Straf af offentligt Arbejde paa en vis Tid i Analogie med Forordningen af 27. sept. 1799 (om trykkefridom) og Rescript af 5. Martii 1745.

Lang tid i arresten skulle gje avkorting i straffa. Resultatet vart såleis: «Tiltalte Hans Nielsen Houge bør hensættes til Arbejde udi Aggerhuus Fæstning i Tvende Aar; saa bør han og betale alle de af denne Action lovligen flydende Omkostninger.»

Saka vart anka til overkriminalretten

Også her vart saka omhandla i fire punkt, men dei to punkta med referanse til plakaten vart sett i samanheng. Ein fann det tydeleg at Hauge måtte straffast, men så greip dei til det faktum at plakaten ikkje omtalar straff, og skreiv følgjande: «Domstolene bør være meget vaersomme med at anvende corporlig Straf der hvor den ikke er

utrykkelig fastsat, især med Hensyn til Sværmere, som snarere bringes fra Afveje ved mild end ved haard Behandling.» Her tok dei inn ein paragraf i plakaten som ikkje før hadde vore framme. Dei viste til § 17 som vart sitert slik «at Præsterne og Øvrigheden med Beskedenhed, Kiærlighed og Høflighed, skulle underrette dem, som maatte forsee sig, om Forordningens Bydende etc., hvilket noksom lægger Lovgiverens Mildhed i saa Henseende for Dagen.» Dei viste også til eit reskript frå 29. juni 1742, «hvis Analogie ikke mindre viser Lovgiverens blide Tænkemaade i henseende til Sværmere». Konklusjonen vart at «Angieldenes Brøde mot oftbemeldte Forordning af 13 Januarii bør altsaa kunde afsones med en Pengemulct». Også hans «Invectiver mod Lærestanden» fann retten kunne avsonast med pengebot. Dermed vart domen denne: «Hans Nielsen Houge bør betale til Christiania Byes Fattigkasse 1000 Riksbankdaler Sølv Verdie, samt erstatte alle af Actionen lovlig flydende Omkostninger».

I høve til konventikkelplakaten hadde såleis Hauge blitt bøtelagt med tilvising til paragrafane 2 om presteleg kontroll, 7 om meldeplikt, 8 om storleik og samansetjing av forsamlingar, 13 om møtestorleik og stad, 16 om å oppfordre andre, unge menn og kvinner, men også fått mild straff med tilvising til paragraf 17.

Fri frå fengsel, bunden av plakaten

Alt 23. desember 1814 kunne Hauge i stor glede fortelja venene at han i retten hadde blitt «frikjendt for al Straf», men at han for sine «gudelige Taler» og for at han ikkje «varsomt» hadde valgt sine «Udtryk i de trykte Bøger», skulle betala 1000 riksdalar i bot. Men straks var han oppteken av hva han no skulle gjera. Korleis fullføra sitt kall? Kva hadde han og venene fridom til?³³

Om forholdet til prest og gudsteneste skreiv han at det rimelege var å gå til gudsteneste og unngå å skape forargelse, sjølv om det var prestar som «ingen sand Følelse eller guddommelig Lys har». Dersom ein heldt samlingar i gudstenestetida, kunne det vekkja hat som burde unngåast. Men kursen vidare for seg og sine streva han med. Kva kunne han oppnå gjennom å skriva og å tala med dei få i det stille, og kunne han eventuelt tola å koma i trengsel?³⁴ I mars skreiv han slik til venene:

Min Længsel tager til, at Lyset maatte skinne. Jeg føler en Drift at vandre ud at forkynde Guds Ord og hans Villie efter hvad hans Aand aabenbarer mig. Jeg er svag i Legemet, og den Lov som jeg er dømt for, staar ved Magt, saa Tvil kan ikke undgaaes. Kjødet vil holde tilbage; men Herrens Aand er sterkere, og jeg formaner Eder at bede med mig til Gud i Aand og Sandhed, at han vel regjere mig til sit Navns Ære eller Villie at gjøre.³⁵

33 Kvamen, *Brev II*, 23. des. 1814 og 5. jan. 1815.

34 Kvamen, *Brev II*, 6. og 26. febr. 1815.

35 Kvamen, *Brev II*, 5. mars 1815. Kunne Hauge til tider oppleva konventikkelplakaten som ein slags torn i kjøtet?

Hauge kom ikkje til å reisa mykje etter at han var fri. I mai 1815 drog han på reise og var borte i 10 dagar m.a. i Bragernes, Eiker og Kongsberg. Stort meir vart det ikkje. Helsetilstanden var opplagt ikkje god, sjølv om livsvilkåra betra seg etter fengslingsperioden. Hauge klaga gjennom resten av livet over både nervefeber, gikt, forstoppelse, stadig førkjølelse og generell svakheit. I november 1815 skreiv han: «Jeg venter paa Kræfter og hans Tid, at Veien beredes, og da vil jeg opofre mine sidste Kræfter for at være mit Kald tro.» Store lekamskrefter vende nok aldri attende, sjølv om han dei siste åra kunne ha betre periodar. Han kunne med relativt god grunn klaga over at «Mine egne Legems Kræfter hindrer mig fra lange Reiser».³⁶

Kunne han oppmoda andre til å reisa? Frå Vestlandet kom det framlegg om at, sidan Hauge var hindra i å reisa som før, ein kunne velja to personar som skulle reisa omkring for å oppbyggja folk, og til desse skulle ein samla inn midlar. Hauge ønskte inderleg at «nogen aandelig Virksomhed» kom i gang, og formana einkvar til å gje «Agt på Guds Kald og aagre med sit Pund». Men det kunne lite nytta om ein «nødde nogen at reise om og bekjende Guds Navn», og skulle dei betalast, vart dei leigesveinar. Det viktige var at den einskilde var «villig at tilbyde ham Eders Tjenstvillighed i at bekjende hans Navn».³⁷ For eigen del måtte han takka Gud «som giver mig Magt til at forsøge at tale om ham ved de fleste Leiligheder». Men han vona på betre tider, og han mintest stadig den iver, lyst og glede som han hadde opplevd i tidlegare tider.

Hauge måtte stadig sjå konventikkelplakaten som eit problem, ei vanskeleg hindring, for å utøva sitt kall og si kristenplikt. Han skreiv 11. desember i 1817: «gjerne vilde (jeg) følge Statens Love», men har problem med å skjøna «paa hvad Maade man kunde forene en christelig Erkjendelse med Lovene». Sjølv om lovene no var gode, skjøna han ikkje dette. Grunnlova gav fridom for alle, unnateke jødar, jesuittar og munkar. Men så heiter det at «Kongen skal ordne alle Religioners Forsamlinger». Det kunne vel ikkje gjelda privat oppbygging?³⁸

Fridom i skuggen av konventikkelplakaten

Hauge såg stadig eit problem med kor langt han sjølv og venene kunne gå når det galdt forsamlingar, og det var både formuleringa i grunnlova og fleire punkt i konventikkelplakaten som var bremsande. Han gav venene råd med tydeleg bakgrunn i plakaten. Dei skulle vera varsame, ikkje la oppbyggingane dra ut i tid, ikkje kalla dei forsamlingar eller offentlege talar, ikkje senda bod omkring. «Forsamling er ikke det Navn, man behøver at give vor Opbyggelse, men Huus-Andagt og privat Opbyggelse eller (at) samtales ved om aandelige Ting.» Saka var at samling «maaske endnu kan ansees imod vore Love, men Privat- og Huus-Andagt ikke». Samling, meiner han, er det som det vert gjeve bod om og innbode til. Hus- og privatandakt er at ein les og

36 Kvamen, *Brev II*, 2. sept. 1816.

37 Kvamen, *Brev II*, 25. sept. 1815.

38 Kvamen, *Brev II*, 11. des. 1817.

talar i huset sitt eller får ein annan til det, og ein samtalar om sin kristendom. Om naboar vil samlast slik, kan ikkje det reknast som samling.³⁹

Ei hovudsak som Hauge heile tida, og kanskje særleg etter 1815, ville understreka, var: «Lad oss være lydige og gode Borgere.»⁴⁰ Ein skulle ikkje delta i, men hindra all uorden og «stiv Frihed», hugsa orda om å gje skatt til den som skatt skulle ha, og ikkje medverka til «elendige Tullemutter eller Sammenløb», som det hadde skjedd ved eit høve i 1818. Ein skulle vera varsam i all si ferd.

Innebar denne varsemnda ei forståing av at han før fengslinga hadde handla ille, at han angra på si tidlegare framferd? Var det tidene som hadde endra seg, eller lærdom som var innhenta? Han streva med å sjå meining i at han hadde blitt bremsa. I eit brev 8. juli 1818, der han opplyser at han dagen før hadde tala med heile fem stortingsmenn til stades, uttalar han seg om arbeidet i Stavanger. «Angaaende de mange som besøger Eder og den Maade I holder Huusandagt, saa synes jeg vel om det Siste. Men et for stort Tilløb er ikke saa bra.» Han vil ta lærdom av det som skjedde 14 til 21 år tidlegare (dvs. 1797–1804). Lærdomen er at av dei mange som høyrde, var det få, ja somme stader ingen «som bevarer Troen». «Jeg tænker», skreiv han, «Naar det er mange Onde, saa bortriver de de Følelser som antænder de Enkle, saa Ilden mere udslukkes, hvorimod for enige Hjerter tør Satan ei pukke». Hauge meiner at: «Det ser ud som Gud vil have forplantet sin Sandhed ved en sagte stille Lyd, tænde et Lys da, et andet da.» Den som blir omvend, skal så styrke og stå saman med sine brør av all kraft, med liv og blod, utan frykt for den som slår lekamen ihel, «men derhos vaage, at vi ikke styrter os i Fare». Dette er ein smal veg som Hauge omtalar slik: «thi Nidkjærheds og Kjærligheds Ild føler vi, Drift og Pligt, ja stræber at opofre alt. Men naar vor Natur og Fornuft indseer Faren, og Frygten stiger op, da vil vi fly fra al Trængsel og Lidelse, endog om vor Saligheds Sag tabtes derved. Godt da at holde Maadehold med begge og være udstragt, fast og stadig – naar det gjelder at lide for Guds Evangelium skyld.»⁴¹

Dette samsvarar med den uroa Hauge tydeleg kjente for kva som kunne skje med venesamfunnet etter at han sjølv var borte. Han åtvarar stadig om indre splid. «Holder ikke Guds Ord og Kjærlighed til Endrægtighed os sammen, og den heele Menighed stræber af al Kraft, som det allerførste Maal, at enes, lade Mistanke fare og ikke dele sig i Partier, saa vil alt snart stødes om.»⁴² Testamentet frå 1821 er også prega av denne uroa.

Hauge skreiv ofte i breva sine dei siste åra om lengt etter den første kjærleiken. Han hadde i fengselstida streva med å finna ut kvar han eventuelt måtte ha fare feil i

39 Kvamen, *Brev* t.d. i bind II, 18. sept. 1817 og 23. april 1818.

40 Kvamen, *Brev* II, 24. juli 1820. Sjå artikkel av Øyvind Norderval, «Ikke som hiine elendige tullemutter eller sammenløb» Om Hans Nielsen Hauges siste år i: *Historisk Tidsskrift* 78, nr. 4 (1999), 496–524.

41 Kvamen, *Brev* II, 8. juli 1818.

42 Kvamen, *Brev* II, 1. nov. 1820.

si gjerning. Han hadde kjempa med Gud. «Han har ydmyget mit Hjerter, og jeg har fornyet mine Løfter og bedet meest om han vilde udfrie mig ... Jeg har og randsaget hvad jeg har kunnet, baade i Fristelser og ved hans Lysets Kraft, om noget Ondt og Afvei skulde være i mig, eller at jeg skulde have gjort noget af ond Grund; men jeg har intet kundet finde, uden Feil af Ufuldkommenhed, som er meget hos os alle.»⁴³ I 1813 skreiv han: «Ofte er mit Hjerter heftig brændende, og stor er den Længsel at skrive Eder og flere til, ligesaa tale til Opbyggelse.» I 1816 sukka han over mindre frukt av arbeidet enn det hadde vore «i de otte første Aar af mit Saligheds Liv».⁴⁴

Alt vart ikkje som det hadde vore den første tida, og ein sjeldan gong måtte Hauge vedgå at: «Jeg har dessverre følt undertiden ikke Lyst til at reise.» Men så seint som 8. desember 1823, mindre enn fem månader før han døydde, skriv han at han har «følt fornyet Lyst at komme i min første Virksomhed ... og jeg har følt og føler Længsel, at den første Kjærlighed skulde vaagne med sin hele Kraft. Men desværre vil Sandser, Fornuft, den kjæle Natur, den forfengelige Ære deels slukke og deels forvende denne salige Kjærlighed».⁴⁵ Den lengten som førte han i konflikt med plakaten følgde han livet ut.

Ettermæle

På sine siste dagar var Hauge m.a. oppteken med ettermålet for seg og venene.⁴⁶ Professor S. Stenersen hadde skriva om dei i ei ny kyrkjehistorie, og Hauge gav han fleire kommentarar. Han reagerte m.a. på å bli kalla svermar av den grunn at han ikkje var «kaldet til Bodsprædikant af Øvrigheden». Derimot var det ikkje vist det minste avvik frå luthersk lære. Fleire gonger hadde professoren, i følgje Hauge, kalla dei svermarar og hevda at dei var hovmodige, rekna seg klokare enn prestane, betre enn andre folk, og at dei stola på «Følelser og Hiertens Renselse mer en Troen».⁴⁷ Hauge hadde bede om prov på dette og fått lengre brev med liknande påstandar, som han meinte måtte gjendrivas med Guds ord og forstanden for ikkje å bli ståande for ettertida. Svermarstempelet hadde Hauge møtt frå første stund, og det hadde han alltid meint å kunna tilbakevisa. Han hadde heile tida lagt vekt på å prova at alt han

43 Kvamen, *Brev II*, 1811 (nr. 188).

44 Kvamen, *Brev II*, 27. jan. 1813 og 4. april 1816.

45 Kvamen, *Brev II*, 14. okt. 1819 og III, 8. des. 1823.

46 Arne Bugge Amundsen hevdar at det tidleg vart starta eit «æresprosjekt» for Hauge, og at dommen mot han vart «underkommunisert eller bagallisert» i: *Hans Nielsen Hauge. Fra samfunnsfiende til ikon*, redigert av Knut Dørum og Helje Kringlebotn Sødal (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2017), 56–75. At Hauges opplagte uro for at hans ettermæle skulle byggjast på falske opplysningar, skal reknast som del av eit slikt prosjekt, kan det stillast spørsmål ved. Men forsøket på å plassera han inn i større og særleg kyrkjehistorisk samanheng er interessant.

47 Kvamen, *Brev III*, 2. og 27. jan. 1824.

lærte og forkynte var i godt samsvar med offisiell luthersk kyrkjelære. Ingen skulle kunna overtyda han om svermeri i tydinga vranglære. Med konventikkelplakaten hadde Hauge den hovudintensjon felles at «sand Christendom og Guds-Frygt» skulle fremjast, og det var han overtydd om at han hadde levd opp til. Det var vel også ein grunn til at han ikkje hadde late seg stogga av ein del praktiske reguleringar som ville bremsa aktiviteten hans.

Men svermaromgrepet i vidare og meir uklår tyding hadde vorte nytta mot han, ikkje berre av professor Stener J. Stenersen (1789–1835), som kalla han kjenslestyrt, hovmodig og sjølvgod. Biskop Johan Chr. Schönheyder (1742–1803) fann heller ikkje noko vranglære hjå Hauge, men enda med å kalla han svermar fordi han var påståeleg og uredd utan underdanigheit og lydriad. Biskop Peder Hansen kalla han svermar og var lite oppteken med kva han lærde, men heldt han for religiøs fanatikal som spreidde «Ulykker og Forvillelse». For Hauge var dette alt saman falske skuldingar, og mot svermarstempel med tydinga vranglærar tok han sterkt til motmæle til det siste.⁴⁸

Konventikkelplakaten følgde Hauge heile livet ut. Lenge nekta han å tru at den kunne hindra han i å utføra sitt livskall som kristen. Sidan måtte han godta at plakaten kunne hindra han i måten å øva si gjerning på. Han streva med å finna ei grunngeving for at det kunne vera rett, og kom neppe til å falla heilt til ro med tanken på at han skulle ha handla grunnleggjande klanderverdig «i de otte første Aar af mit Saligheds Liv».

48 Mot Stenersen si framstilling av Hauge rykte T.D. Bache ut, jf. boka hans, *Bemærkninger i Anledning af Professor Stener Johannes Stenersens, i dansk theologisk Maanedsskrift for November og December 1826 samt Januar og Februar Maaneder 1827 indførte Meddelelser, angaaende Hans Nielsen Hauges Liv, Virksomhed, Lære og Skrifter. Med et Anhang, indeholdende en Kort Skildring af Hauges Character* (Drammen: Forfatteren og C.F. Roede, 1828).